

УДК 821.161.2. – 31.09+929 Яворівський

Двуличанська О.А.

Часопросторові особливості сучасної прози В. Яворівського як виявлення суспільно - світоглядних реалій доби (на матеріалі повісті «Мішень»)

У період 60 – 90-х років ХХ століття в просторі української літератури з'явилася значна кількість талановитих письменників, помітне місце серед яких займає творчість Володимира Яворівського. Один із класиків української літератури Олесь Гончар схвально відгукнувся на вихід дебютної книги В. Яворівського: «У кращих його новелах слово звучить соковито, пружно. Народна мова має для нього високу естетичну цінність, він тонко відчуває її красу і, безумовно, знаходить радість у тому, щоб відкривати все нові барви й відтінки рідної мови [11, с. 16]». Його творчий доробок був об'єктом поодиноких літературознавчих розвідок, однак, спроби системного дослідження прози Володимира Яворівського досі не здійснено, що й зумовлює актуальність дослідження у цьому напрямі. Для існуючих же розвідок характерною є неоднозначність думок літературознавців щодо прозового доробку автора. Так, Г. Клочек, визнаючи творчість Володимира Яворівського талановитою (особливо його перші літературні спроби: збірки оповідань «А яблука падають», «Гроно стислого винограду», роман «Оглянься з осені»), зазначає, проте, що у наступних своїх творах (роман «А тепер – іди», повість «З висоти вересня») письменник не дотримується обраної стильової манери та позначені «полегшеним ставленням автора до справи [4, с. 130]». Досить значного поширення набула дискусія з приводу вторинної «химерності» прози В. Яворівського. Зокрема, літературознавець П. Майдаченко вбачає в ній наслідування творчої манери В. Дрозда, Вал. Шевчука, В. Земляка. Зі свого боку той же Г. Клочек не припускає наслідування «химерності», аргументуючи це тим, що твори згаданих авторів були написані через кілька років після видання романів В. Яворівського. Схвальні відгуки про високий художній рівень, гостру проблематику, правдивість зображуваних подій, широку панораму характерів набула творчість Володимира Яворівського у статтях П. Осадчука, О. Лук'яненка, А. Бородянского, М. Якубовської, А. Колісниченка, Я. Голобородька.

Метою нашої розвідки є дослідити особливості хронотопу у виявленні суспільно-світоглядних позицій доби в повісті В. Яворівського «Мішень».

До вивчення категорій часу і простору зверталася значна кількість літературознавців, серед яких М. Бахтін, Ю. Лотман, І. Фізер, Б. Мейлах, а також багато інших дослідників, які розглядали зазначений аспект у творчості окремих письменників.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка наведено таке визначення досліджуваної категорії: «хронотоп – це взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ [6, с. 714]». Саме на цілісності та важливості такого взаємозв'язку наголошує М. Бахтін, зазначаючи, що саме хронотопом визначаються жанр та жанрові різновиди, при цьому першочерговою категорією є час [1, с. 235]. Ю. Лотман, навпаки, віддає перевагу категорії простору як основному засобу осмислення дійсності, визначаючи її як «сукупність однорідних об'єктів, між якими наявні відношення, подібні звичайним просторовим [7]». Ґрунтовним є твердження вченого про те, що художній простір не є тотожним із фізичним (зокрема, географічним), хоча не може відмежовуватися від нього. Художній простір – це модель світу даного автора [7]. Розглядаючи уявлення про художній час та його специфіку у відношенні до фізичної категорії часу І. Фізер приходить до логічного висновку, що «час у такій схематичній структурі суттєво відрізняється від часу реального світу, хоча реальний час часто и слугує його аналогом [9, с. 7]».

Важливою для нашого дослідження є думка літературознавця Б. Мейлаха про те, що хронотоп у художньому творі завжди включає в себе оціночний момент: «Просторово-часові уявлення, зберігаючи свою об'єктивну основу, стають не лише засобом передавання думок, почуттів і переживань героїв і авторів, а й слугують образному узагальненню найскладніших процесів дійсності. Часопростір визначає художню єдність літературного твору в його відношенні до реальної дійсності [8, с. 6]». Отже, саме визначення особливостей часопросторових зв'язків допоможуть нам якнайкраще зрозуміти реалії, що були характерні для української доби кінця ХХ століття.

Сфера побудови «дійсності твору», за визначенням Р. Козлова, «включає в себе ті локативи та відношення між ними, які допомагають топологічно й хронологічно скоординувати у свідомості автора й рецепієнта зображувані події, розширити зміст зображуваних явищ за рахунок встановлення зв'язків з реальною географією та історією [5]». Я. Голобородько, характеризуючи одну з останніх книжок В. Яворівського «День переможених», справедливо зазначає, що «всі твори цієї збірки об'єднані спільним часовим фреймом, в якому відбуваються зображені події: кінець ХХ століття, період, коли відбувався розвій нової української державності [3, с. 49]». Мотив

розвитку самостійної України є одним із провідних у повісті «Мішень», яка є об'єктом нашого дослідження.

Основним місцем розгортання подій твору є український військовий полігон у Львівській області. Втілення художнього простору в обмеженому топосі дає змогу авторові, по-перше, якнайповніше розкрити характери героїв, зобразивши окремі з них у розвитку, а по-друге, дослідити на прикладі певного локусу історію цілого українського народу за останні майже сто років. Саме в розвитку подано характер головного героя Романа Гудими. На початку повісті перед читачем постає образ молодого лейтенанта, котрий тільки-но закінчивши військовий інститут, приїжджає погостювати додому, у рідну Теклівку. До речі, як справедливо було зазначено попередніми дослідниками, художня дія більшості творів В. Яворівського відбувається саме в цьому фізичному просторі, що є рідним для автора. Однак у цій повісті автор дещо відійшов від цієї традиції. Фізичний простір Теклівки здебільшого постає «місцем» зведення «порахунків із школярською молодістю [10, с. 7]» головного героя. Тут, як і в цілому у творі, локус розширюється засобами творення художнього часу – ретроспекції, що втілюється у вигляді спогадів, згадок, снів, марень. Зокрема, в даному випадку – через юнацькі спогади Гудими, що були пов'язані із першою закоханістю у дочку голови колгоспу Лізу, яка «п'ять років тому» «на випускному вечорі [10, с. 5]» не відповіла хлопцеві взаємністю.

Поряд із простором фізичним, зовнішнім, постає простір особистісний, внутрішній. Він реалізується через емоційні переживання героя, думки, настрої, психологічний стан. Зображуючи внутрішні зміни, автор подає еволюцію характеру художнього персонажа. Під час перебування в Теклівці думки Гудими спрямовані на задоволення власних потреб, які здебільшого належать до інтимного простору: «Медові Лізині таємниці відкрилися перед ним самі, відкрилися легко і природно, обдавши Романа гарячковитим одуром своїх глибин. Все було просто й доступно [10, с. 6]». Сексуальні сцени, якими сповнена художня тканина твору, зумовлені з одного боку постмодерною естетикою, а з іншого, як слушно зауважив Я. Голобородько, «ретранслюють, безумовно, ті почуттєво-ментальні цінності, що дедалі владніше охоплюють внутрішню й поведінкову стилістику сучасної людини» [3, с. 51].

Отже, на нашу думку, інтимний простір постає як лінія перетину зовнішнього та внутрішнього просторів. Тісне переплетення цих видів художнього простору допомагає автору найбільш точно зобразити етичні, поведінкові норми теперішнього суспільства.

З переміщенням головного героя в інший фізичний простір відповідно змінюються і внутрішній. Повернувшись на службу до військового полігону, головний герой у місцевій корчмі знайомиться з чарівною дівчиною в білому вбранні, яку він на рівні асоціації називав Янголом, і по-справжньому закохується в неї. Саме ця подія спричиняє зміну думок і почуттів Гудими: «Тут не можна примітивно залицятися,

цвенькати якісь давно замацькані слова, бо це – Янгол. Віртуальна реальність [10, с. 9]». Образ Янгола (дівчини-акушерки Богдани Хорунжої) В. Яворівський вибудовує на яскравій антитезі: духовно чистий внутрішній простір героїні та «спітнілий, прокурений простір "Схрону"» із портретом Сталіна з домальованими кимось кликами [10, с. 8]. Зазначимо, що для сучасної української літератури простір барів, кав'ярень, шинків є досить поширеним, що спричинено, крім всього іншого, соціальними змінами в нашому житті. Однак після того, як Роман закохався та згодом дізнався, де мешкає «його Янгол», ми вже жодного разу не зустрічаємо його у відразливому та вульгарному просторі корчми. Оскільки, спираючись на думку Ю. Лотмана, «художній простір стає формальною системою для вибудови різноманітних, в тому числі й етичних, моделей, виникає можливість моральної характеристики художніх персонажів через відповідний їм тип художнього простору [7]», то зі зміною зовнішнього простору, в якому перебуває Гудима, і його моральна характеристика стає більш позитивною.

Таким чином відбувається певна еволюція внутрішнього світу героя. Розкриття образу Дани напряму пов'язане із хронотопом дороги. Найповніше його сутність розкрив М. Бахтін, підкресливши, що «значення хронотопу дороги в літературі величезне: рідкісний твір обходиться без яких-небудь варіацій мотиву дороги, а багато творів прямо побудовані на хронотопі дороги та дорожніх зустрічей і пригод [1, с. 248]». Як відомо, в хронотопі дороги яскраво виявляється взаємообумовленість часових та просторових означень. У даному випадку тісний зв'язок часу й простору співвідноситься із зображенням суспільно-побутових реалій життя українця кінця ХХ століття, що полягали у злиденному існуванні, високому рівні безробіття, а подеколи – невивлаті заробітної платні. Що, власне, і спричинило появу нової верстви населення – так званних «човнярів». Окрім іншого, саме цей мотив покладено в основу хронотопу дороги до Польської держави: «Старий, розтелепаний автобус львівського виробництва трясло і кидало з боку на бік, наче його тіпала пропасниця [10, с. 12]». Прямуючи автобусом до кордону із сусідньою країною, аби, продавши кілька пляшок горілки та декілька пачок сигарет, заробити собі й родині на життя Дана, згідно з особливостями цього виду хронотопу, знайомиться з новими людьми (вагітна молодичка Христина, прикордонники, хлопці, які запропонували купити в них перші місця в черзі), у спілкуванні та ставленні до яких виявляються основні риси характеру героїні: кмітливість, витримка, готовність допомогти іншому. Дорогою дівчина проходить ряд випробувань: фізично важка поїздка, переживання та труднощі на митниці; наражається на небезпеку під час перебування в Польщі, в решті-решт її ошукує покупець-поляк, який заплатив за товар фальшивими доларами. Наразі можемо говорити про часткову наявність в цьому епізоді авантюрно-побутового часу, для якого, за М. Бахтіним,

характерним є все вищезазначене. Перша серйозна розмова Романа та Дани відбувається дорогою з Вишняків до сусіднього села, під час якої дівчина і зрозуміла справжність почуттів лейтенанта, відчувши до нього теж саме.

Дорога в повісті – своєрідний показник духовних норм буття сучасного українця. Недарма стежка до храму поросла споришем, що виступає символом духовного забуття, морального падіння людини. Саме храм виступає тією «мішенню», по якій спочатку гатили з гармат «подонки з погонами» на початку ХХ століття, а тепер роблять теж саме офіцери незалежної України. У цьому аспекті В. Яворівський не ідеалізує прийняття самостійності держави, після якого мали б одразу настати кращі часи. Навпаки, автор, згідно з традиціями реалістичного письма, викриває, з одного боку, всю нищість і жакобу деяких сучасних офіцерів, а з іншого – наводить приклади справжніх військових-патріотів.

Образ храму перебуває одночасно у двох просторах: реальному та фантастичному (релігійному, духовному). Фантастичний простір пов'язаний із одухотворенням образу самого храму, а також Душею Святого Архангела Михаїла, яка от уже протягом тисячоліття «облітає всі храми святого Михаїла тут, в Україні [10, с. 58]». На нашу думку, саме в цьому просторі втілено основну ідею твору – намагання пробудити в нас історичну пам'ять, патріотизм, духовність врешті-решт. Час у цьому просторі рухається досить швидко і охоплює понад століття. М. Бердяєв наголошував, що час пов'язаний з долею і внутрішньо сприймається як доля [2, с. 292]. Таким він постає у фантастичному просторі повісті «Мішень», бо тісно пов'язаний із долею всього українського народу: часами сталінських репресій, розкуркулювання, канцтаборів, аморального знищення церков.

Яскравим символом є вода, що уособлює собою плин життя. Вода в озері, яке знаходиться на полігоні, – мутна, з великою кількістю ілу, що символізує невизначенність, відсутність духовних, моральних цінностей сучасного суспільства. Показовим є глушіння риби в озері компанією капітана Верещака з братом, риба, як і вода, є символом життя та смерті. І її винищення – не що інше, як споживницьке ставлення до навколишнього світу, а також виражає «омертвіння» будь-яких духовних засад життя. Автор використовує засіб паралелізму, який допомагає відтворити психологічний стан сучасного українця. Крім цього, вода здавна у слов'ян була дороговказом до потойбічного світу, горя. Наречена Дмитра Хорунжого Орися, дізнавшись про зраду коханого та про те, що її суперниця вагітна, закінчує свій земний шлях в озері поблизу рідного села: «Лиш маленьке хуре тільце, вимокле у воді. І – записочка на учнівському столі її кімнати: "Не кличте мене. Я – в озері. Я вже прожила своє життя. Поховайте у вишиванці. На кладовищі, бо я – не самогубець. Просто не повернулася з води" [10, с. 61]» .

Щодо інших особливостей художнього часу в повісті, то можна стверджувати, що все поле твору перебуває в конкретно-історичному

часі. Простежується це в тому, що історичний вимір відбиває зміну епох (радянської та незалежної держави), подає характеристику визначних подій доби. На нашу думку, саме історичний час впливає на розвиток сюжету повісті. Композиційна специфіка «Мішені» полягає в тому, що в її сюжет вплетені не пов'язані з ним безпосередньо історії другорядних персонажів, кожна з яких могла б лягти в основу окремого твору. Серед таких можна назвати історії життя полковника Коровая, рядового Дмитра Хорунжого, генерала Тютюнника. Кожна із частин повісті, що містить історію того чи іншого героя, розпочинається із розповіді або автора, який не виявляє своєї присутності, або від першої особи найчастіше у вигляді спогадів, які, в свою чергу, є невід'ємною часткою історії українського народу.

Отже, художній часопростір набуває в повісті сюжетотворчого значення. У тканині твору міцно переплетені між собою зовнішній, внутрішній та фантастичний простори. Конкретно-історичний час, що переважає в аналізованому творі, допомагає найбільш точно зобразити події та реалії доби становлення Української держави кінця ХХ – початку ХХІ століття. Перспективним є подальше дослідження особливостей творчості В. Яворівського, що знайде продовження у наших наступних розвідках.

Література

- 1. Бахтін М.** Форми часу й хронотопу в романі: Нариси з історичної поетики / М. Бахтін // Питання літератури й естетики. Дослідження різних років. – М.: Художня література, 1975. – 502 с.
- 2. Бердяев М.** Про призначення людини / М. Бердяев. – М.: Республіка, 1993. – 523 с.
- 3. Голобородько Я.** У фреймі актуального словофакту (Про нову книжку Володимира Яворівського «День переможених») / Я. Голобородько // Слово і час. – 2005. – № 5. – С. 49 – 52.
- 4. Клочек Г.** Відповідальність перед талантом і перед самим собою / Г. Клочек // Дніпро. – 1984. – № 6. – С. 127-132.
- 5. Козлов Р.** Художній час і художній простір у драматургії (на матеріалі української літератури XVII-XVIII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Р. Козлов. – Кіровоград, 2005. – 20 с. – Режим доступу до автореферату: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/6789.html>.
- 6. Літературознавчий словник-довідник** / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та ін. – К.: Академія, 1997. – 565 с.
- 7. Лотман Ю.** Проблема художнього простору в прозі Гоголя / Ю. Лотман // Про російську літературу. – СПб: Мистецтво – СПб, 1997. – 845 с. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/lotman/gogolSPACE.htm>
- 8. Мейлах Б.** Проблема ритму, простору і часу в комплексному вивченні творчості / Б. Мейлах // Ритм, простір і час в літературі і мистецтві. – Л.: Наука, 1974. – С. 4 - 19.
- 9. Фізер І.** Про який час ідеться в літературному творі / І. Фізер // Магістеріум. Нац. університет «К. – Мог. акад.». Вип. 29. Літературознавчі студії / [ред. Кол. В. С. Брюховецький... та ін.; упор. В.П. Моренець]. – К.: Вид. дім «К. – Мог. акад.», 2007. – С. 5-7.
- 10.**

Яворівський В. Перед тим, як жити: Повісті, новели, оповідання / В. Яворівський. – К.: Укр. Письменник, 2001. – 286 с. **11. Якубовська М.** Зрозуміти, щоб іти далі... / М. Якубовська // Дивослово. – 2002. – № 10. – С. 16-18.

Двуличанская Е. А. Пространственновременные особенности современной прозы В. Яворивского как проявление общественно - мировоззренческих реалий эпохи (на материале повести «Мишень»).

Ключевые слова: художественное время и пространство, хронотоп, внутреннее и внешнее пространство, конкретно-историческое время, сюжет, композиция, художественный образ.

В статье рассматриваются особенности художественного времени и пространства прозы известного украинского писателя В. Яворивского. Автор приходит к выводу, что хронотоп в повести «Мишень» имеет сюжетообразующее значение и помогает наиболее точно отобразить общественные катаклизмы, характерные для Украины конца XX столетия.

Dvulichanskaya H. Temporally-spatial of feature of modern prose of V. Yavorivskogo as an exposure publicly - realities of world views of days (on material of story «Target»).

Keywords: artistic time and space, khronotop, internal and external space, concretely-historical time, subject, composition, image.

In the article the features of artistic time and space of prose of the known Ukrainian writer V. Yavorivskogo. An author comes to conclusion, that khronotop in a story «Target» has considerable influence on a subject and helps most exactly to represent public cataclysms, characteristic for Ukraine of end of the XX century.